

МОВНИЙ КОНФЛІКТ І КОМУНІКАТИВНА НОРМА: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Людмила БЛОКОНЕНКО (Дніпропетровськ, Україна)

Стаття присвячена опису мовного конфлікту як наслідку порушення мовцем комунікативних норм, незнання або неврахування національного коду адресата. Дослідження виконано на мовному матеріалі, який зафіксовано в побутовому дискурсі та публіцистиці.

Ключові слова: мовний конфлікт, комунікативна норма, лінгвокультурологічний аспект, метамова, мовний код.

The article describes the linguistic conflict as a consequence of a violation of the speaker communicative norms, ignorance or neglect of the addressee's national code. The research was conducted on the linguistic material which was recorded using samples from everyday discourse and journalism.

Keywords: linguistic conflict, communicative norms, cultural linguistic aspect, metalanguage, language code.

Лінгвокультурологічний аспект мовної поведінки особи визначається розглядом об'єкта дослідження «людина → мова» у співвідношенні з культурою. Науковці визнають (Г. Анісімова, О. Бараєва, Ф. Бацевич, Н. Гончар, Е. Грищук, О. Садохін, В. Третьякова та ін.), що розуміння мовного конфлікту передбачає врахування того факту, що учасник комунікативного акту – особа, яка входить до складу конкретної лінгвокультурної спільності. Етнолінгвокультурний фактор визнається дослідниками в якості регулятора мовної поведінки особи «через затвердження ритуалів і традицій, норм і правил, етнічних стереотипів, а також через встановлення національних закономірностей і специфіки побудови дискурсу, закономірностей взаємодії мовних, мовленнєвих, психологічних, невербальних механізмів мовної діяльності комунікантів» [3: 71]. Особливості комунікативної поведінки людини визначаються її соціокультурними якостями: ставленням до національної мови, особистісними переконаннями, ціннісними орієнтирами, соціальним статусом, освітою, гендерними стереотипами, міжособистісною комунікативною толерантністю (про це: [1]), ставленням до найважливіших констант буття людини (до таких О. Садохін відносить ставлення

до природи, до часу, до простору, до спілкування, до особистої свободи, до сутності людини [2: 102-110]). Бацевич Ф. зазначає, що надзвичайно важливими чинниками толерантності спілкування особистостей є дотримання ними лінгвокультурної специфіки законів, принципів, конвенцій, максим, які сформувалися протягом віків існування певного етносу, а незнання чи неврахування цієї специфіки може стати причиною комунікативних невдач, порушення толерантного спілкування [1: 110]. Лінгвокультурні стереотипи отримують мовну експлікацію в комунікативній поведінці людини. Як орієнтація на ціннісні основи культури виступає умовою об'єктивного вивчення взаємозв'язку мови і культури, так і причини відступів від цих основ можуть бути в центрі дослідження лінгвокультурології. Ця теза визначає актуальність нашого дослідження, спрямованого на характеристику властивостей комунікативних норм, порушення яких призводить до мовного конфлікту.

Мета дослідження – проаналізувати мовний конфлікт, як наслідок відступу мовця від комунікативної норми, в лінгвокультурологічному аспекті. Предмет дослідження – мовний конфлікт і комунікативна норма в лінгвокультурологічному аспекті. Джерелом дослідження виступають міжособистісні конфлікти, які зафіксовано в текстах розмовного і публіцистичного стилів.

Культура, в тому числі мовна, ґрунтується на національному менталітеті. Матеріальним втіленням культури є моральні, етичні, естетичні та ін. норми, правила, які передаються від покоління до покоління. Нехтування правилами мовної культури, нормами комунікативної поведінки призводить до мовних конфліктів між особами. Мовний конфлікт – це особливий тип спілкування, в якому засобами мови відбувається репрезентація неспівпадіння в інтересах, поглядах, цілях, позиціях тощо сторін конфлікту; фіксуються розбіжності в мовному коді та комунікативних нормах осіб. Взаємодія представників однієї лінгвокультурної спільноти вважається більш успішною, ніж представників різних лінгвокультур, адже в останніх комунікативні норми та правила (мовний код)

збігаються частково, і такі відмінності перешкоджають ефективному спілкуванню. Успішна комунікація передбачає спільний мовний код, Р. Якобсон говорить: «Якщо тому, хто говорить, і тому, хто слухає, потрібно перевірити, чи користуються вони одним і тим же кодом, то предметом мовлення стає сам код: мова виконує метамовну функцію» [4: 202]. Тому адресант має враховувати, чи розуміє його адресат, чи сприймає правильно, чи відповідно інтерпретує почуте.

Але комунікативний збій можливий і між особами в межах одного мовного коду. Наприклад, причиною мовного конфлікту між представниками однієї лінгвокультурної спільноти можуть бути незрозумілі для адресата слова (агنونіми). Поява подібних вимагає особливої уваги. Адресат може не акцентувати увагу на цих знаках мови, з'ясовуючи зміст висловлювання завдяки іншим акціям адресанта, або ігнорувати їх. Ці мовні операції не призводять до конфлікту, але є причиною комунікативного збою. Адресат також може звернути увагу адресанта на незрозуміле слово, виявити бажання щодо додаткового його роз'яснення або хибно інтерпретувати лексему, що загострює процес комунікації, може призвести до суперечки. Наприклад:– *«Лепра» захоплива і приваблива. – Що таке «лепра»? – Цей сайт можна назвати блогом. Але от щоб туди потрапити, потрібно отримати інвайт. – Інвайтом сьогодні мало кого здивуєш, адже інвайт добрався і до Контакту. А «лепра» тут до чого? – «Лепра» в Інтернеті абсолютно не хвороба. – Пояснити можна? – Добре, можна. Це всього лише назва сайту – leprosorium.ru («Мережа»: 10.11.12).* В результаті такого спілкування конфлікт не виник, хоча адресат і виявив своє невдоволення, але якщо адресант продовжував би «гру», суперечка могла б стати реальною. Використовуючи агнонім, мовець може поставити адресата в незручне становище, тож такі знаки мови здатні маркувати мовну поведінку особи. Орієнтація на кооперацію змушує адресанта враховувати мовний код адресата, що робить небажаним немотивоване вживання агнонімів. І навпаки, конфронтація відкриває шлях для них як для одного з можливих мовних «провокаторів» суперечки.

Визначення адресантом того моменту, чи сприймає адресат інформацію правильно і чи інтерпретує почуте, безпомилково виявляється і завдяки реакціям співрозмовника. Адже останній, реагуючи на інтенцію співрозмовника, сам переймається питаннями про те, що має на увазі адресант, що означає його певне слово, як правильно сприймати акції мовця. Мовні засоби, що використані у висловлюваннях осіб задля установлення їх тотожності, несуть інформацію про лексичний код тієї мови, яка обрана особами для взаємодії. При контакті людей різних мовних спільнот метамовна функція мови стає найважливішою. Воно дає можливість визначити спільну мовну «зону» і «зону» ризику. Уникнення «зони» ризику передбачає здатність до проведення метамовних дій, які сприяють встановленню контакту та дозволяють уникнути комунікативних невдач. Причому успішність взаємодії мовців визначається не тільки мовним, але й мовленнєвим кодом, який є частиною морально-етикетних норм поведінки людини. Вони вироблені в кожній лінгвокультурній спільноті та регулюють поведінку тих, хто послуговується певною мовою. Зміст таких включає загальні правила людського спілкування, які не залежать від індивідуально-психологічних якостей суб'єкта та від його лінгвокультурної приналежності, перш за все, це правила ввічливості.

Поширеним граматичним засобом розгортання мовного конфлікту є використання морфологічних форм, що вказують на співрозмовника: займенників II особи *ти* і *ви*. Відомо, що форма *Ви* виявляє ввічливе, шанобливе ставлення до людини, відповідає правилу «статусності». Вживання займенника *ти* замість *Ви* є причиною збоїв у комунікації. Питання про подібну заміну виходить за область лінгвістичної проблеми, обумовлюючись порушеннями в культурній сфері. Відхилення від мовних традицій у вживанні *ти* або *Ви* актуальне не лише для українців. Прийнято вважати, що правила вибору цих форм не зовсім зрозумілі носіям інших мов. Уважаємо, що це не зовсім так. Дійсно, в сучасній англійській мові немає особового займенника, відповідного українському *ти*. Значення наших *ти* і *ви* поєднується в особовому займеннику *you*. Коли звертаються до однієї

людини, англійське *you* відповідає *Vi*, якщо стосунки з цією особою офіційні або нейтральні, та сприймається як *ti*, якщо це неофіційні стосунки. Але ця лінгвокультура підтримує принцип увічливості додатковими правилами. В більшості випадків офіційною формою звертання до людини є прізвище + слова *Mr, Mrs* і *Miss*, які пишуться з великої літери; в деяких випадках офіційне звертання здійснюється за допомогою слів *Sir* і *Madam*, які теж пишуть із великої літери. Іноді це може бути лише прізвище або прізвище + назва посади, або лише посада (*Professor Ivanov* або *Professor*). На фамільярному рівні до знайомої людини звертаються лише по імені. При звертанні до друга, приятеля або близької людини можуть уживатися і безіменні кличний форми (*dear, darling, old fellow*), що відповідають українським *дорогий (-а), коханий (-а), друже* тощо. Додаткові мовні знаки допомагають визначати рівні увічливості, які не можна порушувати.

В німецькій мові, як і в українській, існує увічлива форма звертання, тобто звертання *du, ihr* застосовується до родичів, друзів, а для старших і незнайомих людей існують особові займенники увічливої форми, які пишуться з великої літери (*Du, Ihr, Sie, Deine*). В італійській мові, на відміну від української, формою увічливості при звертанні до однієї особи служить форма *Lei (Vi)*, що є займенником III особи однини. Форма *voi (vi)* є займенником II особи множини і виступає найбільш поширеною формою увічливості по відношенню до більш ніж однієї особи. Крім форми *voi (vi)* італійці послуговуються ще однією, більш вишуканою формою увічливості *Loro (Vi)*, що є займенником III особи множини. Іспанські форми *Usted, Ustedes* уживаються при увічливому звертанні до однієї або кількох осіб, як чоловічої, так і жіночої статі. Часто можна зустріти у значенні увічливої форми III особи архаїчний займенник *Vos*, що вживається іспанцями до таких високопоставлених осіб, як королі і принци. Виділення в рамках III особи декількох займенників увічливості становить специфіку угорського мовного етикету (на противагу займенниковій формі II особи в українській мові). Найчастіше при звертанні на *Vi* використовується *tağa* (однина) і *tağuk*

(множина). Послугуються також *ön* і *önök* як підкреслено ввічливими займенниковими словами. Особливістю польської увічливості є вживання форм, що складаються зі слова *pan / pani* та дієслова у III особі однини в якості форми II особи множини. Використання в реченні особових займенників не обов'язкове. Форма ввічливості в польській мові *Pan*, яка пишеться з великої літери, як і українське *Ви*, є формою ввічливого письмового звертання до особи. В японській мові надзвичайно розвинута система особових займенників, через що існує близько півсотні звертань до адресата, від шанобливо-офіційного, високого, дружньо-ввічливого та нейтрального до фамільярного. Перелік можна продовжувати, але звернувшись до аналізу будь-якої національно-культурної традиції щодо звертання до особи, ми зустрічалися з незмінною тезою: неправильний вибір форми впливає на ступінь увічливості в мовному етикеті, внаслідок чого можуть виникати мовні конфлікти. Таким чином, суспільству необхідна орієнтація на загальні принципи та морально-етичні установки. Для успішного спілкування потрібно знати та поважати своєрідні традиції і норми іншої лінгвокультури, яку представляє співрозмовник.

Суб'єкти комунікації формують базу комунікативної норми. Значна роль у цьому процесі належить особам, чиє ставлення до мови є професійним або творчим (письменники, політики, журналісти, актори та ін.). Вони представляють комунікативні норми в художніх творах, радіо- та телепередачах, у живому мовленні. Та нерідко те, що пропонується читачу, слухачу, глядачу не відповідає зразкам, яким можна було б наслідувати. Практика показує, що і політичні діячі, і працівники ЗМІ нерідко нехтують правилами спілкування, вдаються до використання вульгарної лексики, образ у мовленні (напр.: *Як так сталося, що приходить бандота, стріляє в людей... побили журналістів* («Шустер» LAVE: 21.06.13), *Тоді хай надінуть свої красиві костюми з метеликами і йдуть до чортової матері!* («Gazeta. Ua»: 10.05.07), *Завтра в українському парламенті з'являться свої іуди. Вони підторговували нами, нашими інтересами й інтересами*

України («Обозреватель»: 10.01.13), *Для росіян всі – хохли, бульбаші, чурки, чорномазі та хачі* (ТВі: 17.04.13) та ін.), що стає причиною мовних конфліктів.

Створення комунікативної норми є складним процесом, але її визнання суціумом легко прослідкувати. Прийняття комунікативної норми ґрунтується на її суцільному схваленні, на регулярній відтворюваності. Повторюваність норми містить інформацію про моделі можливої мовної поведінки людини, комунікативна норма визначає, що і як треба говорити, щоб уникнути мовного конфлікту. Функція норми полягає у виключенні випадкових мотивів і обставин, забезпеченні надійності і передбачуваності мовних дій осіб задля забезпечення кооперативного спілкування. Знання комунікативних норм визначає правильність мовленнєвих дій мовця в конкретній ситуації спілкування. Значення правил спілкування полягає в тому, що вони стають критерієм «безпомилковості» кожного висловлювання. Увага особи до мовної поведінки, представленої у повсякденному житті, на радіо, на телебаченні з урахуванням правил спілкування, дозволяє оцінити мовну поведінку особи з позиції відповідності або невідповідності комунікативній нормі. Комунікативна норма має такі властивості, як вибірковість і варіативність, рухливість і мінливість. Варіативність норми виявляється системою мовних засобів для реалізації мовних акцій суб'єктів певної лінгвокультури. Щоб правильно будувати спілкування, особа повинна знати ці мовні засоби й обирати їх відповідно власним думкам і почуттям, темі розмови, з врахуванням національного коду адресата. Варіативність – властивість, яку треба розглядати у площині мови. Вибірковість полягає в тому, що з багатьох можливих варіантів, які можуть забезпечити комунікативну дію, суб'єкт обирає той, який максимально відповідає ситуації спілкування і сприяє досягненню комунікативної мети. Вибірковість необхідно розглядати відносно площини мовлення особи.

Рухливість і мінливість комунікативної норми – властивості, які також соціально обумовлені. Норма – соціальна категорія, що історично визначається суцільством, формує умови, за яких певні дії осіб (і мовні) дозволяються або

забороняються. У становленні сучасних комунікативних норм можна бачити свої особливості. З одного боку – демократизація літературної мови, пошуки нових виражально-зображальних засобів мовлення в умовах появи конкуренції між ЗМІ; лібералізація її нормативної основи (послаблення стильових і стилістичних обмежень, мовностилістичних і правописних норм та ін.). З іншого – мовці впливають на формування нових, ефективних норм спілкування, визначають сучасні мовно-культурні категорії задля уникнення мовних конфліктів.

Отже, комунікативна норма існує завдяки зусиллям мовців, вона впливає на успішність їхнього спілкування. Відхилення від норм призводять до нерозуміння комунікантами один одного, знижує ефективність спілкування. Наслідування нормам робить спілкування безконфліктним, так як взаємодія мовців здійснюється в межах культурного фону. Подальше вивчення питання про мовний конфлікт і комунікативну норму дозволить створити певні настанови із запобігання конфліктів у мовній поведінці людей у конкретних лінгвокультурних ситуаціях.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф. Лінгвокультурні аспекти комунікативної толерантності / Флорій Бацевич // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2010. – № 5. – С. 108-119.
2. Садохин А. Межкультурная коммуникация : учеб. пособ. / Александр Петрович Садохин. – М. : Альфа-М; ИНФРА-М, 2004. – 288 с.
3. Третьякова В. С. Речевой конфликт и гармонизация общения : дисс. ... доктора филол. наук : 10.02.01 / Вера Степановна Третьякова. – М., 2003. – 301 с.
4. Якобсон Р. О. Лингвистика и поэтика / Роман Осипович Якобсон // Структурализм: «за» и «против». – М. : Прогресс, 1975. – С. 193-230.